

Н. М. Галунова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Синонімічні та антонімічні реакції
в асоціативних полях україномовних респондентів
та україно-російських білінгвів 3–4 років**

Галунова Н. М. Синонімічні та антонімічні реакції в асоціативних полях україномовних респондентів та україно-російських білінгвів 3–4 років. Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі дослідження особливостей дитячого мовлення. У статті розглядається вільний асоціативний експеримент як спосіб виявлення синонімічних і антонімічних зв'язків. В роботі запропонований аналіз результатів серії вільних асоціативних експериментів з дітьми 3–4 років, що були проведені автором у Харкові та Львові.

Ключові слова: дитяче мовлення, вільний асоціативний експеримент, синонімічні зв'язки, антонімічні зв'язки.

Галунова Н. Н. Синонимические и антонимические реакции в ассоциативных полях украиноязычных респондентов и украинско-русских билингвов 3–4 лет. Статья посвящена актуальной для современного языкознания проблеме исследования особенностей детской речи. В статье рассматривается свободный ассоциативный эксперимент как способ выявления синонимических и антонимических связей. В работе предложен анализ результатов серии свободных ассоциативных экспериментов с детьми 3–4 лет, проведенных автором в Харькове и Львове.

Ключевые слова: детская речь, свободный ассоциативный эксперимент, синонимическая связь, антонимическая связь.

Galunova N. M. Synonymous and Antonymous Reactions in Associative Fields of Ukrainian-speaking Respondents and Ukrainian-Russian Bilinguals of 3–4. The paper is devoted to the topical problem of contemporary linguistics, specifically to the children's speech researches. The free associative experiment is considered like the way of exposure of synonymous and antonymous relations. The paper presents results of free association experiments with the children of 3–4, which were carried out by the author in Kharkiv and Lviv.

Key words: children's speech, free association experiment, synonymous relations, antonymous relations.

Проблема становлення дитячого мовлення розробляється представниками різних наукових дисциплін — фізіології, психології, педагогіки, лінгвістики, психолінгвістики, лінгвопедагогіки та інших. Це можна пояснити тим, що «проблема розвитку мовленнєвотворчої діяльності через складність і багатогранність природи мовленнєвих явищ дотична до педагогіки і психології, лінгвістики, психолінгвістики та літературознавства» [13:3]. Попри різноманітність підходів до вивчення мовлення дитини в ранньому віці в центрі уваги науковців завжди перебуває слово, виникнення здатності дитини говорити. Саме тому базовими для формування парадигми спеціальних знань про дитяче мовлення є праці, для яких визначальними є лінгвістичні координати наукового пошуку. Так, інтерес до дитячого мовлення демонструють праці численних українських і зарубіжних дослідників — лінгвістів та лінгвопедагогів, зокре-

ма А. Акуленко [1], М. Асаули [2], Л. Боть [9–11], Т. Бакіної [3], О. Моїсеєнко [28; 29], Л. Калмикової [20], А. Богуш [9], О. Леонтєва [21–25], О. Лурії [26], С. Цейтлін [40–41], М. Єлисеєвої [16], Н. Бересневої [5–7], Н. Гасиці [14], Н. Мальцевої [27], В. Нефьодової [31], Н. Наумової [30], О. Рувьової [35], І. Овчинникової [33], Н. Уфімцевої [39]. Дослідники розглядають закономірності мовлення різних вікових періодів дитини, починаючи від перших місяців її життя. Особливу увагу науковців привертає дошкільний вік, що «визначається вченими як особливо сприятливий для розвитку творчості, у тому числі й мовленнєвої» [12:3]. Всебічне вивчення мови в онтогенезі неможливе без дослідження мовної картини світу дитини, її внутрішнього лексикону. Простежити зміну мовної картини світу, так само як і внутрішнього лексикону, безпосередньо неможливо, оскільки це пси-

хічні аспекти. Для цього використовують експериментальні методи.

Важливим методом дослідження, що забезпечує валідні результати, які підлягають аналізу та інтерпретації, є вільний асоціативний експеримент. Одна з проблем, що виникає під час обробки результатів вільного асоціативного експерименту, — це принципи, за якими можна класифікувати отримані реакції. Загальною тенденцією в сучасному науковому дискурсі є виділення двох основних класів зв'язків — парадигматичних та синтагматичних, при цьому, однак, принципи класифікації зазвичай визначає дослідник, базуючись на отриманому матеріалі та визначеній меті [14; 17–19; 32; 34; 36; 37; 42].

На думку Е. Саліхової, типологія асоціацій узагалі ґрунтується на двох принципах: на відношенні реакції до слова-стимулу та на стратегії асоціювання, що визначає тип реакції. При цьому їхнє розмежування доволі умовне [36]. Аналіз класифікацій асоціативних реакцій на матеріалі онтогенезу запропоновано в роботі Н. Гасіци. Дослідниця звертає увагу на класифікацію асоціацій за двома параметрами: семантичним та граматичним (парадигматичні, парадигматико-синтаксичні, синтагматико-синтаксичні, грубі синтагматичні) [14]. Проте сьогодні в соціопсихолінгвістиці ще не існує єдиної загальноприйнятої класифікації. На нашу думку, питання класифікації асоціативних реакцій можна вважати без відповіді насамперед тому, що асоціювання є психічним процесом, який дослідити безпосередньо неможливо. Точна класифікація, що віддзеркалювала б усі види асоціативного реагування, стане можливою за умови досконалого вивчення психічних процесів асоціювання.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей синонімічних та антонімічних реакцій, отриманих в результаті проведення вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгами молодшого та середнього дошкільного віку у Харкові та Львові. Проведення вільного асоціативного експерименту з дітьми потребує особливого підходу до респондентів. Під час планування нашого експерименту враховували принципи відбору респондентів, принципи формування стимульного матеріалу, методіку проведення, принципи аналізу на кількісному та якісному рівнях.

У межах нашого вільного асоціативного експерименту у якості контрольних обрано такі параметри дослідження: вік, гендер та регіон (територіальні умови формування мо-

вленнєвих навичок дитини). Загальна кількість респондентів складає 832, при цьому опитано по 104 респонденти з 8-ми груп у відповідності до контрольних параметрів: дівчатка і хлопчики двох вікових груп (3–4 та 4–5 років) з Харкова та Львова, опитано 416 хлопчиків і 416 дівчаток. Таким чином, у вибірці було витримано характерні для генеральної сукупності співвідношення респондентів із певним набором параметрів, визнаних значущими для дослідження. Таку вибірку називають квотною пропорційною, а відповідні параметри (вік, гендер, територія) — зв'язаними [11:269]. Загальна кількість стимулів становить 71 слово: 32 іменники, 11 прикметників, 3 займенники, 25 дієслів.

Як зазначалося, вибір принципів класифікації реакцій залежить від отриманого матеріалу та мети експерименту. Мовлячи інакше, «скільки існує досліджень — стільки — і класифікацій реакцій» [15:197]. Саме тому реакції, що є синонімами до слова-стимулу, в різних класифікаціях потрапляють до різних груп. Розробляючи класифікацію асоціацій, отриманих від англійських респондентів, і базуючись на особливостях англійської мови (збіг форм дієслів, прикметників та іменників), Р. Вудворте запропонував згрупувати отримані реакції на дефініції, завершення або предикації, координовані реакції та оцінні й особисті й при цьому розглядає синоніми у складі таких реакцій [43]. О. Лурія зараховує синоніми до реакцій за звичним зв'язком [26]. У мовознавстві за різними принципами класифікації синоніми поділяють на кілька різновидів: а) абсолютні, або повні, — неповні, б) семантичні — стилістичні — семантико-стилістичні, в) різнокореневі — спільнокореневі, г) загальномовні — контекстуальні» [38:539–540].

З погляду відношення до мовної норми дослідники виділяють узуальні та оказіональні синоніми. Узуальними є синоніми, закріплені мовною нормою. До них належать, наприклад, реакції синонімічного характеру: **будинок**: *дім* (1), *хатка* (1); **говорити**: *розмовляти* (3), *розповідати* (2), *базікати* (1), *балакати* (1). В окремих випадках діти дають відповідь на запропонований стимул, утворюючи такі відношення, які з точки зору загальномовних системних зв'язків важко назвати синонімічними. Однак для дітей зв'язки між такими словами є синонімічними. Як оказіональні синоніми розглядаємо лексеми на кшталт **чистий**: *білий* (3), *помитий* (3), **темний**: *страшний* (4), *грусний* (1), *невеселий* (1).

Розглянемо синонімічні реакції респондентів означеної вікової групи. Хлопчики, Харків.

Загальна кількість стимулів, на які були отримані синонімічні реакції, становить 23: 9 прикметників: **важкий, вишуканий, гарний, добра, добрий, злий, темний, цікавий, чистий** (82%⁴); 8 іменників: **будинок, друг, картина, ліс, літера, робота, справа, товариш** (25%); 6 дієслів: **говорити, дзвонити, допомагати, кричати, любити, узяти** (24%). Хлопчики, Львів. Загальна кількість стимулів, на які були отримані синонімічні реакції, склала 28: 10 прикметників: **важкий, вишуканий, гарний, добра, добрий, дорогий, зла, злий, темний, чистий** (91%); 12 дієслів: **говорити, думав, думати, дзвонити, зустріти, їхала, їхати, йти, кричати, любити, узяти, учитися** (48%); 9 іменників: **будинок, дитина, друг, картина, каструля, літера, робота, справа, товариш** (29%).

Дівчатка, Харків. Загальна кількість стимулів, на які були отримані синонімічні реакції, склала 22: 9 прикметників: **важкий, вишуканий, гарний, дорогий, зла, злий, темний, чистий, цікавий**, (82%); 10 іменників: **будинок, дитина, друг, картина, ліс, літера, робота, справа, тато, товариш** (31,25%); 4 дієслова: **говорити, кричати, любити, узяти** (16%). Дівчатка, Львів. Загальна кількість стимулів, на які були отримані синонімічні реакції, склала 20: 10 прикметників: **важкий, вишуканий, добра, добрий, дорогий, зла, злий, темний, цікавий, чистий** (91%); 8 іменників: **будинок, дитина, друг, картина, літера, робота, справа, товариш** (25%); 2 дієслова: **говорити, узяти** (8%).

Усього на 71 запропонований стимул відповіді-синоніми отримано на 32 стимули (45% від загальної кількості стимулів): 11 прикметників (100% від загальної кількості стимулів-прикметників): **важкий, вишуканий, гарний, добра, добрий, злий, темний, цікавий, чистий, зла, дорогий**; 10 іменників (31,25% від загальної кількості стимулів-іменників): **будинок, дитина, друг, картина, ліс, літера, робота, справа, тато, товариш**; 12 дієслів (48% від загальної кількості стимулів-дієслів): **говорити, дзвонити, допомагати, кричати, любити, узяти думав, думати, зустріти, їхала, їхати, йти**. При цьому в усіх чотирьох групах були отримані реакції-синоніми на 5 стимулів-прикметників: **важкий, вишуканий, злий, темний, чистий**; 7 стимулів-іменників: **будинок, друг, картина, літера, робота, спра-**

ва, товариш; 2 стимули-дієслова: **говорити, узяти**. Іншими словами, 45% стимулів-прикметників, 21% стимулів-іменників та 8% стимулів-дієслів викликали синонімічні реакції в усіх чотирьох групах.

Виникає питання: чому саме ці стимули є наскрізними, такими, що викликали реакції синонімічного характеру в усіх чотирьох групах випробуваних. На наш погляд, однією причиною пояснити особливості синонімічних відповідей на стимул не можна. Очевидно, мова має йти про кілька різних за своїм змістом чинників, що зумовлюють особливості вираження асоціативних зв'язків у свідомості дитини. Отримані результати демонструють, що до складу стимулів-прикметників, на які отримано наскрізні синонімічні реакції, не увійшли назви з меліоративною семантикою: **гарний, добра, добрий, цікавий**, а також одна назва з пейоративною семантикою: **зла**. Припускаємо, що ціннісний аспект семантики слів з атрибутивними відношеннями для дітей 3–4 років є важливим, хоча й не вирішальним для виникнення асоціативних зв'язків синонімічного характеру. Серед повторюваних слів-стимулів представлено прикметники лише чоловічого роду та дієслова в початковій формі. Така фільтрація жіночого роду в прикметників та реагування синонімами на інфінітив дієслів демонструє те, що синтагматика превалює в цілому над парадигматикою. Діти реагують синонімічними відповідями на початкові форми слів. Навряд це є випадковістю. Початкова форма слова, різна для кожної повнозначної змінної частини мови, найменшою мірою прив'язана до контексту мовлення, вона є фрагментом лексико-семантичних груп як складників мовної системи у впорядкованих зв'язках між її одиницями. Тому слово в початковій формі відзначається більшою потенційною здатністю вступати в системні, зокрема, синонімічні зв'язки з іншими словами. При цьому всі відповіді синонімічного характеру репрезентують частину ядра лексики людини, однак кожна з них визначається різноспрямованістю утворення синонімічних зв'язків. Припускаємо, що домінуючими є слова, які виражають поняття, особливо важливі для дитини в її практичній повсякденній діяльності. Водночас не можна не брати до уваги і той очевидний факт, що на розвиток синонімії асоціативних зв'язків впливає і частотність уживання слова, його місце і роль у повсякденному спілкуванні.

За результатами експерименту, синоніми отримано на стимули-іменники, прикметники і дієслова. Жодного разу — на займенники, що відповідає структурі мови та можливо-

⁴ У дужках указано відсоток стимулів від загальної кількості запропонованих стимулів цієї частини мови, на який було отримано синонімічні реакції.

стям утворення синонімічних рядів. Найчастіше в усіх чотирьох групах синонімічні зв'язки виявлено з прикметниками та іменниками (виняток становить лише група львівських хлопчиків). Ураховуючи те, що харківські хлопчики, порівняно із львівськими, утворили синонімічні пари та ряди з практично однаковим відсотком від запропонованих стимулів іменників та дієслів, можна констатувати, що хлопчики цієї вікової групи частіше реагують синонімами на запропоновані стимули-дієслова, ніж дівчатка.

Слід зазначити, що отримані нами синонімічні ряди не є однаковими за своїм кількісним наповненням. До синонімічного ряду ми включали лексичні одиниці, представлені різними граматичними формами. Беручи до уваги синонімічні ряди з трьома або більше членами, встановили, що найрізноманітнішими є синонімічні ряди прикметників. Серед асоціативних полів стимулів-прикметників, отриманих від харківських хлопчиків, розлогі синонімічні ряди (більше трьох різних реакцій, що не є формами одного слова) мають 5 стимулів: **важкий, вишуканий, гарний, цікавий, чистий**. Наприклад, стимул **важкий** викликав такі реакції: *тяжкий* (10), *трудний* (2), *плохой* (1), а стимул **гарний** — *хороший* (11), *добрий* (9), *красивий* (6), *класний* (1), *незлий* (1). Від харківських дівчаток — на 4 стимули: **вишуканий, злий, темний, чистий**. Наприклад, **злий** — *недобрий* (5), *поганий* (3), *плохий* (1) або **чистий** — *митий* (1), *охайний* (1), *постираний* (1), *прибраний* (1), *убраний* (1). Від львівських хлопчиків — на 4 стимули: **вишуканий, злий, темний, чистий**. Як, наприклад, **темний**: *страшний* (4), *грусний* (1), *злий* (1), *невеселий* (1), *страшна* (1) і **вишуканий**: *гарний* (11), *новий* (4), *чемний* (4), *цікавий* (2), *вихований* (1). Від львівських дівчаток — на 5 стимулів: **вишуканий, добра, добрий, цікавий, чистий**. Наприклад, **цікавий**: *вишуканий* (1), *забавлючий* (1), *чудовий* (1) і **добрий**: *хороший* (3), *гарний* (1), *щедрий* (1). Серед реакцій на стимули дієслова та іменники зустрілося менше розлогих синонімічних рядів. Від харківських хлопчиків кількісно об'ємні синонімічні ряди отримано на 3 стимули-дієслова: **говорити, кричати, узяти**; від харківських дівчаток — 1 на стимул-дієслово **говорити**; від львівських хлопчиків — на 1 стимул-дієслово: **говорити**; від львівських дівчаток — на 2 стимули-дієслова: **говорити, узяти**. Від харківських хлопчиків розширені синонімічні ряди отримано на 1 стимул-іменник **справа**, від харківських дівчаток — на 1 стимул-іменник **будинок**, від львівських хлопчиків — на 1 стимул-

іменник **дитина**, від львівських дівчаток на жоден стимул-іменник. Як видно, розлогий синонімічний ряд, наявний в одній гендерно-територіальній групі, не завжди підтверджується в інших. Однак є стимули, в асоціативних полях яких синонімічні ряди є розгалуженими в усіх чотирьох групах. До них належать прикметники **вишуканий, чистий** та дієслово **говорити**.

Розглянемо антонімічні реакції. Базовим для характеристики антонімічних реакцій є розуміння антонімів, згідно з яким антоніми — це «слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежним значенням» [38:27]. Асоціативні реакції антонімічного характеру репрезентують важливий чинник мовної пам'яті дитини, особливості її асоціативних зв'язків та конституанти мовної картини світу. Ці реакції властиві всім підгрупам дітей молодшого дошкільного віку.

Хлопчики, Харків. Загальна кількість стимулів, на які отримано антонімічні реакції — 19: 9 прикметників: **важкий, гарний, добрий, добра, дорогий, зла, злий, темний, чистий** (81,8%⁵); 5 іменників: **бабуся, день, загадка, ніч, село** (16%); 5 дієслів: **говорити, йти, кричати, почати, узяти** (20%). У львівських хлопчиків — це 23 стимули: 9 прикметників: **важкий, гарний, добрий, добра, дорогий, зла, злий, темний, чистий** (81,8%); 8 дієслів: **говорити, їхав, їхала, їхати, кричати, почав, почала, почати** (32%); 6 іменників: **день, дитина, загадка, ніч, село, справа** (18,75%).

Дівчатка, Харків. Антонімічні реакції отримано на 25 стимулів: 9 прикметників: **важкий, вишуканий, добра, добрий, дорогий, зла, злий, темний, чистий** (81,8%); 11 дієслів: **говорити, знала, їхав, їхати, їхала, йти, кричати, почав, почала, почати, узяти** (44%); 5 іменників: **день, дитина, загадка, ніч, справа** (15,6%). Дівчатка, Львів. Загальна кількість стимулів, на які отримано антонімічні реакції, становить 31: 10 прикметників: **важкий, вишуканий, гарний, добра, добрий, дорогий, зла, злий, темний, чистий** (90,9%); 13 дієслів: **говорити, зустріла, зустріти, їхав, їхала, їхати, йти, кричати, писати, почав, почала, почати, узяти** (52%);

⁵ У дужках вказано відсоток стимулів від загальної кількості запропонованих цієї частини мови, на який було отримано антонімічні реакції.

8 іменників: **бабуся, день, дитина, друг, загадка, лялька, село, справа** (25%).

Усього із 71 запропонованого стимулу відповіді-антоніми отримано на 32. Це 10 прикметників (90,9% від загальної кількості стимулів-прикметників): **важкий, вишуканий, гарний, добрий, добра, дорогий, зла, злий, темний, чистий**; 8 іменників (25% від загальної кількості стимулів-прикметників): **бабуся, день, дитина, друг, загадка, ніч, село, справа**, 14 дієслів (56% від загальної кількості стимулів дієслів): **говорити, йти, кричати, почати, узяти їхав, їхала, їхати, почав, почала, знала, зустріла, зустріти, писати**. При цьому в усіх чотирьох групах були отримані антоніми на 8 стимулів-прикметників: **важкий, добрий, добра, дорогий, зла, злий, темний, чистий**, 2 стимули-іменники: **день, загадка**, 2 стимули-дієслова: **говорити, почати**. Тобто 72,7% прикметників, 6,25% іменників, 8% дієслів.

Реагування антонімами отримано на стимули-іменники, прикметники, дієслова, і жодного разу — на займенник, що зумовлено структурою мови та потенційною можливістю слів вступати в антонімічні відношення. Наприклад, **дорогий: дешевий** (6), **коштовний** (1), **любимий** (3); **говорити: балакати** (8), **розмовляти** (8), **казати** (4); **загадка: відгадка** (11); **ніч: день** (32). Частіше антонімічні пари з відповіддю-реакцією утворювали стимули прикметники та дієслова. Більш стереотипними — такими, що викликають антонімічні реакції в усіх 4 гендерно-територіальних групах, виявилися прикметники. Ця стереотипність полягає в наявності константних для всіх підгруп антонімічних реакцій на стимули. Як, наприклад, **чистий: брудний** (10), **грязний** (1) (дівчатка, м. Харків); **чистий: брудний** (2), **бруденький** (1), **вимазаний** (1), **грязний** (1) (дівчатка, м. Львів); **чистий: брудний** (6), **грязний** (1) (хлопчики, м. Львів); **чистий: брудний** (6), **грязний** (3), **брудна** (1), **вонючий** (1), **гязний** (1) (хлопчики, м. Харків).

В асоціативних полях антонімічні реакції можуть бути як однаковими в респондентів, так і різними — такими, що вступають між собою в синонімічні відношення або є антонімами до різних відтінків значення слова-стимулу. **Харківські хлопчики** продемонстрували це такими асоціативними реакціями: **йти: сидіти** (5), **лежати** (3); **село: город** (2), **місто** (2), **Харків** (1); **темний: світлий** (3), **веселий** (1); **узяти: віддати** (2), **впустити** (2), **вронити** (1), **кинути** (1); **чистий: брудний** (6), **вонючий** (1). **Харківські дівчатка: добрий:**

злий (6), **поганий** (2); **загадка: відгадка** (7), **відповідь** (1); **зла: добра** (3), **хороша** (1); **їхати: стояти** (2), **зупинитись** (1); **темний: світлий** (9), **білий** (4). **Львівські хлопчики: гарний: поганий** (2), **злий** (1), **недобрий** (1); **добра: погана** (1), **зла** (4); **добрий: злий** (4), **поганий** (1); **злий: добрий** (6), **хороший** (1); **темний: світлий** (8), **білий** (1). **Львівські дівчатка: гарний: бридкий** (1), **страшний** (1); **добра: зла** (6), **погана** (2); **добрий: злий** (6), **поганий** (2); **зла: добра** (2), **хороша** (1); **кричати: заспокоїтись** (3), **мовчати** (3); **темний: світлий** (9), **білий** (5); **узяти: кинути** (5), **віддати** (4), **дати** (1), **покласти** (1); **чистий: брудний** (2), **вимазаний** (1). Як свідчать дані, утворення двох або більше антонімічних пар в одній групі не завжди підтверджується в іншій, лише прикметник *темний* став стимулом, що в усіх чотирьох групах викликав більше однієї реакції-антоніма.

Отже, україномовні діти та білінгви 3–4 років найчастіше реагують синонімами на стимули-прикметники, і на ці ж стимули найбільшими обсягом є синонімічні ряди. Це можна пояснити здатністю слів, що позначають абстрактні поняття, утворювати синонімічні зв'язки. Характерними для парадигматичних реакцій дітей молодшого дошкільного віку виявилися реакції-синоніми на стимули-прикметники. У ядрі внутрішнього лексикону дитини іменників на 20% більше, ніж у дорослих, а прикметників і дієслів практично однаково [6]. З погляду структурно-морфологічного вираження реакції є різнокореновими синонімами. Якщо ж розглянути такі відповіді з точки зору репрезентації лексико-семантичних відношень у межах синонімічних рядів, виявляється характерна картина. Запропоновані респондентам стимули, як свідчить словник синонімів української мови, належать до домінант відповідних синонімічних рядів, а реакції-відповіді переважно входять до складу ядра синонімічного ряду, тобто вони надзвичайно тісно асоціативно пов'язані між собою. Синонімічні реакції в дітей 3–4 років виражаються лексемами, що належать до домінант відповідних синонімічних рядів і за своїм семантичним типом є понятійними.

Результати проведеного експерименту показали, що респонденти частіше реагують антонімами на прикметники та дієслова, ніж на іменники. Відзначимо, що серед антонімів наявні як різнокореневі, так і спільнокореневі слова. Безумовно, різнокореневі є різноманітнішими, проте загальна кількість спільнокоренових дає можливість виокремити їх в окрему групу реакцій на стимул. Асоціати-

вні реакції антонімічного характеру виявляють свою загальнолінгвістичну зумовленість і суттєво не залежать від гендерного й територіального чинників.

Таким чином, доходимо висновку про відносно високий рівень сформованості синонімічних та антонімічних зв'язків у внутріш-

ньому лексиконі україномовних діти та україно-російських білінгви 3–4 років. Вбачаємо перспективним подальше дослідження парадигматичних зв'язків різного типу в представників різних вікових груп з метою встановити динаміку розвитку внутрішнього лексикону в онтогенезі.

Література

1. Акуленко А. А. Параметри внутрішнього лексикону дитини шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Аліна Анатоліївна Акуленко. — К., 2007. — 18 с.
2. Асаула М. М. Психологінгво-вікові особливості дитячого мовлення / М. М. Асаула // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2008. — № 798. Сер.: Філологія. — Вип. 53. — С. 109—112.
3. Бакіна Т. С. Сучасний фольклор школярів: (Особливості творення і побутування) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «фольклористика» / Тамара Степанівна Бакіна — К., 1997. — 211 с. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія / А. Богуш. — К. : Слово, 2010. — 374 с.
4. Беликов В. И. Социолінгвістика : учеб. для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. — 439 с.
5. Береснева Н. И. Доминанты образа мира современного русского ребенка / Н. И. Береснева // Антропоцентрический подход к языку. — 1998. — Ч. 2. — С. 161—172.
6. Береснева Н. И. Модель внутреннего лексикона в позднем онтогенезе (Ассоциативный эксперимент) : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Наталья Ириковна Береснева. — Пермь, 1997. — 190 с.
7. Береснева Н. И. Периферийные реакции в детских ассоциативных полях / Н. И. Береснева // Проблемы социо- и психолінгвістики. — 2002. — № 1. — С. 53—55.
8. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / А. М. Богуш; М-во освіти і науки України. — К. : Слово, 2003. — 344 с.
9. Боть Л. П. Вивчення дитячого мовлення: історія та напрямки дослідження / Л. П. Боть, О. І. Малишева // Культура народів Причорномор'я / Таврійський нац. ун-т. — Сімферополь, 2007. — № 120. — С. 63—67.
10. Боть Л. П. Поетапна еволюція форм дитячої комунікації (теоретичний аспект) / Л. П. Боть // Вісник Черкаського університету. Сер. : Філол. науки. — Черкаси, 2004. — Вип. 59. — С. 144—149.
11. Боть Л. П. Психолінгвістичний аспект дитячого мовлення / Л. П. Боть // Актуальні проблеми менталінгвістики. — Черкаси, 2001. — Ч. 2. — С. 3—5.
12. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Наталія Василівна Гавриш. — К., 2002. — 438 с. Гасица Н. А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Гасица Наталья Александровна. — М., 1990. — 184 с.
13. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Наталія Василівна Гавриш. — К., 2002. — 438 с.
14. Гасица Н. А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Гасица Наталья Александровна. — М., 1990. — 184 с.
15. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. — Х.; М. : РА — Каравелла, 2001. — 320 с.
16. Елисеєва М. Б. Лексическое развитие ребенка от двух до трех лет / М. Б. Елисеєва // Проблемы детской речи : материалы Всерос. конф., 26 нояб. 1999 г. — СПб, 1999. — С. 62—66.
17. Завьялова М. В. Исследование речевых механизмов при билингвизме (на материале ассоциативного эксперимента с литовско-русскими билингвами) / М. В. Завьялова // Вопросы языкознания. — 2001. — № 5. — С. 60—85.
18. Залевская А. А. Актуальные подходы к психолінгвістическому исследованию лексики / А. А. Залевская // Проблемы психолінгвістики: слово и текст : сб. ст. — Тверь, 1993. — С. 5—18.
19. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: Психолінгвістическое исследование / А. А. Залевская. — Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1990. — 206 с.

20. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Калмикова. — К. : НМЦВО, 2003. — 320 с.
21. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / Алексей Алексеевич Леонтьев. — М. : Смысл; СПб. : Лань, 2003. — 287 с.
22. Леонтьев А. А. Психолингвистический аспект языкового значения / Алексей Алексеевич Леонтьев // Принципы и методы семантических исследований. — М. : Наука, 1976. — 46—73.
23. Леонтьев А. А. Речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев // Основы теории речевой деятельности : коллект. моногр. / [отв. ред. А. А. Леонтьев]. — М., 1974. — С. 21—28.
24. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности / Алексей Алексеевич Леонтьев. — М. : Наука, 1965. — 245 с.
25. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : избр. психол. тр. / Алексей Алексеевич Леонтьев. — М. : Московский психолого-соц. ин-т; Воронеж : МОДЭК, 2001. — 444 с.
26. Лурия А. Р. Речевые реакции ребенка / А. Р. Лурия // Речь и интеллект в развитии ребенка : сб. ст. / [под ред. А. Р. Лурия]. — М., 1928. — С. 228—235.
27. Мальцева Н. Г. Устный дискурс русских и английских детей в возрасте 5–6 лет : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Наталия Геннадиевна Мальцева. — Саратов, 2002. — 207 с.
28. Моїсеєнко О. Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олена Юрїївна Моїсеєнко. — К., 1999. — 20 с.
29. Моїсеєнко О. Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Моїсеєнко Олена Юрїївна. — К., 1999. — 173 с.
30. Наумова Т. Н. О развитии значения слова в онтогенезе речи / Т. Н. Наумова // Психолінгвістическіе ісследованія речі в області лексики і фонетики. — Калинин, 1983. — С. 109—118.
31. Нефедова В. А. Зона фонетического реагирования в ассоциативном словаре школьника : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Валентина Александровна Нефедова. — Саратов, 2003 — 25 с.
32. Николаенко Г. И. Онтогенез системных связей в лексиконе : (Психолінгвістическіе ісследованія вербальных ассоциаций) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Галина Ивановна Николаенко — Минск, 1979. — 20 с.
33. Овчинникова И. Г. Ассоциации и высказывание. Структура и семантика : [учеб. пособ. по спецкурсу] / И. Г. Овчинникова. — Пермь : Перм. гос. ун-т, 1994. — 124 с.
34. Одиноква Н. Ю. Специфика профессионально детерминированных ассоциативных реакций (на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Наталия Юрьевна Одиноква. — Саратов, 2004. — 276 с.
35. Рувльова О. О. Номінативний аспект дитячого мовлення (на матеріалі французької, грецької, англійської та української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Олена Олександрівна Рувльова. — Одеса, 2002. — 19 с.
36. Салихова Э. А. Структура ассоциативных полей лексических единиц при детском билингвизме: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Эльвина Ахнафовна Салихова — Уфа, 1999. — 165 с.
37. Соколова Т. В. Ассоциативный тезаурус ребенка: структура ассоциативного распределения / Т. В. Соколова // Языковое сознание и образ мира : сб. ст. — М., 2000. — С. 79—97.
38. «Українська мова». Енциклопедія [Ред. кол. : Русанівський В.М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. — К. :Укр. енцикл., 2000. — 752 с.
39. Уфимцева Н. В. Развитие стратегий осознания значения слова в онтогенезе / Н. В. Уфимцева // Психолінгвістическіе ісследованія в області лексики і фонетики : сб. ст. — Калинин, 1983. — С. 115—154.
40. Цейтлин С. М. Онтолінгвістика і кафедра дитячої речі / С. М. Цейтлин // Онтолінгвістика: некоторые итоги и перспективы : материалы науч. конф. — СПб., 2006. — С. 3—12.
41. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / С. Н. Цейтлин. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 240 с.
42. Deese J. The structure of associations in language and thought / J. Deese. — Baltimore : The John Hopkins Press, 1965. — 216 p.
43. Woodworth R. S. Experimental Psychology / Woodworth Robert S. — New York : Henry Holt & Co, 1938. — 823 p.